

УДК 34 : 165.242.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3>

САМОКОНСТРУЮВАННЯ ЯК МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

Гладкий С.О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри підприємництва і права
Полтавського державного аграрного університету
gladkiy22pdau@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-2616-8664>*

Гладкий С.О. Самоконструювання як модель формування і розвитку професійної культури юриста.

Стаття присвячена теоретичним і педагогічним аспектам проблеми формування професійної культури майбутнього правника. У ній актуалізуються ідеї розробників декількох важливих для соціального сьогодення гуманітарно-наукових теоретичних конструкцій: юридичного вчення про професійну культуру юриста, вчення про правову свідомість, філософії й теорії конструктивізму, психологічної теорії самосвідомості («Я-концепції»), соціологічної концепції масового суспільства та деяких інших.

Наголошується, що професійна культура юриста має бути одним із центральних об'єктів уваги для спільноти науковців і педагогів-правників. Констатується недостатній рівень студіювання і практичного педагогічного використання аутогенних аспектів формування зазначеного явища.

Висловлюється переконання в тому, що зміст і ціннісне наповнення ідеальної моделі професійної культури юриста засвідчують елітарний характер юридичної професії, уможливають і навіть диктують актуалізацію аутогенних складових процесу формування і розвитку професійної культури правника.

Стверджується, що професійна культура юриста як складова загальної культури сучасного суспільства зазнає деформуючого впливу процесу масовізації, суть якого полягає в примітивізації ціннісно-сислової структури суспільства. Свідоме й цілеспрямоване особистісне самоконструювання розглядається як контрверсивна практика щодо того вектора соціалізації індивіда, який пов'язаний з процесом масовізації.

Самоконструювання трактується як творчий процес, що ґрунтується на розвиненій самосвідомості індивіда і має своїми складовими глибинне самопізнання, світоглядне самовизначення, цілеспрямовану самозміну, гармонізацію зазначених та інших субпроцесів.

Постулюється, що стрижнем особистісного самоконструювання є самопізнання, яке пропонується розуміти як дію (конструювання), активну побудову особистістю моделі (картини) світу, в якій важливе й невід'ємне місце займає достатньою мірою відрефлексована власна Я-концепція індивіда.

Процес особистісного самоконструювання розглядається в аспекті стадійності.

Вказується головна педагогічна проблема практичної реалізації моделі формування професійної культури юриста, заснованої на принципах самоконструювання – пробудження у майбутнього правника потреби в самопізнанні та самозміні, формування відповідних пізнавальних і поведінкових настанов.

Ключові слова: професійна культура юриста, самоконструювання, самопізнання, самосвідомість, Я-концепція, масовізація суспільства.

Gladkiy S. Self-construction as a model for the formation and development of the professional culture of a lawyer.

The article is devoted to the theoretical and pedagogical aspects of the problem of forming the professional culture of the future lawyer. It actualizes the ideas of the developers of several important humanitarian and scientific theoretical constructions: the legal doctrine of the professional culture of a lawyer, the doctrine of legal consciousness, the philosophy and theory of constructivism, the psychological theory of self-awareness, the sociological concept of mass society, and some others.

It is emphasized that the professional culture of a lawyer should be one of the central objects of attention for the community of scientists and legal educators. An insufficient level of study and practical pedagogical use of autogenic aspects of the formation of the specified phenomenon is noted.

The conviction is expressed that the valuable content of the ideal model of a lawyer's professional culture testifies to the elitist nature of the legal profession, enables and even dictates the actualization of autogenous components of the process of formation and development of a lawyer's professional culture.

It is claimed that the professional culture of a lawyer as a component of the general culture of modern society is subject to the deforming influence of the process of massification, the essence of which is the primitivization of the value-meaning structure of society. Conscious and purposeful personal self-construction is considered as a controversial practice regarding that vector of individual socialization that is connected with the process of massification.

Self-construction is interpreted as a creative, integral process based on the developed self-awareness of the individual. This process involves in-depth self-knowledge, worldview self-determination, purposeful self-change, harmonization of these and other sub-processes.

It is postulated that the core of personal self-construction is self-knowledge, which is proposed to be understood as an action (construction), an active construction by a person of a model (picture) of the world, in which an important and integral place is occupied by the sufficiently reflected self-concept of the individual. That is, cognition is considered as a process of constructing reality, the "picture" of which determines the parameters of an individual's social activity.

The process of personal self-construction is considered in terms of stages, which, according to the author of the article, contributes to a deeper understanding of its structural characteristics.

The main pedagogical problem of the practical implementation of the model of formation of the professional culture of a lawyer based on the principles of self-construction is indicated - the awakening of the future lawyer's need for self-knowledge and self-change, the formation of relevant cognitive and behavioral guidelines.

Key words: professional culture of a lawyer, self-construction, self-knowledge, self-awareness, self-concept, social massification.

Постановка проблеми. Завдання формування в освітньому процесі фахівця-юриста, який є носієм високих культурних цінностей і здатний до постійного професійного саморозвитку в динамічних умовах соціального сьогодення, передбачає зосередження уваги правничої педагогічної спільноти на проблемі професійної культури юриста. Професійна культура правника має внутрішній (суб'єктивно-психологічний) і зовнішній (поведінково-комунікативний) виміри. Вона є способом існування у своїй професії окремого фахівця і водночас – специфічним соціокультурним середовищем, яке формується і постійно відтворюється у процесі соціальної комунікації. Зазначене середовище попри свою відносну локалізованість виявляє в собі загальні тенденції розвитку культури суспільства, серед яких сьогодні однією з визначальних є масовізація, яка в поєднанні з ціннісним релятивізмом диктує особливі вимоги до пошуку моделі формування і розвитку професійної культури юриста.

Стан опрацювання проблеми. Професійна культура юриста – складне за своїм генезисом, структурними й функціональними характеристиками явище, яке в силу своєї значущості стало об'єктом вивчення низки юридичних наук. Відповідно, перелік праць науковців, які вивчали цей феномен, на сьогодні вже є доволі довгим (це, зокрема, публікації В.Б. Авер'янова, С.Д. Гусарева, В.В. Костицького, М.В. Костицького, С.І. Максимова, С.С. Сливки, О.Д. Тихомирова). Проте вивчення аутогенних аспектів феномена професійної культури правника досі перебуває на початковій стадії. Концепт правового самовиховання, відомий у правознавстві з радянських часів, ще має значний педагогіко-практичний потенціал, але в контексті парадигмальних зсувів у науках про людину і суспільство, якими позначений рубіж ХХ-ХХІ століть, навряд чи має майбутнє, оскільки був сформований на застарілій з позицій сьогодення методології. Цим зумовлена необхідність застосування для вирішення пізнавальних завдань у зазначеній царині іншої термінології, зокрема, терміна «самоконструювання».

Метою статті є теоретичне осмислення особливостей процесу формування і розвитку професійної культури юриста, який побудований на основі принципів і методів особистісного самоконструювання.

Самоконструювання пропонується розуміти як творчий процес, що ґрунтується на розвиненій самосвідомості індивіда, складовими якого є глибинне самопізнання, світоглядне самовизначення, цілеспрямована самозміна (саморозвиток), гармонізація зазначених та інших субпроцесів.

Виклад основного матеріалу. Професійна культура ґрунтується на загальній культурі особистості й невіддільна від неї. Складовими професійної культури юриста як інтегрального явища є моральна (етична), правова, політична, психологічна, комунікативна та деякі інші види культури. Підґрунтя професійної культури юриста як системного явища закладається насамперед у процесі опанування майбутніми фахівцями освітніх правничих програм бакалавра і магістра. Принципово важливим є той факт, що в освітньому процесі головним чинником є педагогічне, зовнішнє щодо здобувача вищої правничої освіти моделювання його професійної культури, з усіма його позитивними і негативними рисами. Аутогенні (тобто, пов'язані з самопізнанням і самовдосконаленням) аспекти освітнього процесу за нинішніх умов перебувають у зародковому стані, хоча певні можливості індивідуалізації здобувачем вищої освіти траєкторії професійної підготовки існують (індивідуальні навчальні завдання, навчальні дисципліни за вибором, студентська наукова робота тощо). Індивідуалізація освітнього процесу – імперативна вимога часу. Втім для виходу майбутнього фахівця до завершення опанування освітньої програми на траєкторію сталого, перманентного професійного саморозвитку цього недостатньо, адже внутрішній вимір особистісного самоконструювання, який освоюється через опанування методів глибинної саморефлексії, світоглядне самовизначення, самоосвіту, самовиховання тощо, може залишатися нерозвиненим, функціонально неспроможним, що неодмінно дасться взнаки у майбутньому – мінімізує особистісний потенціал творчого виконання соціальної місії юриста.

Очевидно, що зрілий в соціокультурному сенсі правник – це фахівець, який не лише має вищу юридичну освіту та окрему сферу професійної самореалізації, а, насамперед, є представником певної частини інтелектуальної еліти суспільства, покликаним виконувати місію надання правової допомоги через неухильне дотримання принципу верховенства права. По суті це означає служіння ідеї верховенства права (ідеї справедливості) та, відповідно, вказує на особливий різновид ідеалізму (йдеться про побудову особистістю власної стратегії життя на основі згаданої ідеї). Така стратегія передбачає високий розвиток світоглядної рефлексії та здатності до самопізнання й самоорганізації, свідоме й до певної міри вибіркоче ставлення до комплексу впливів, які називають «соціалізацією індивіда» і яких позитивно зазнає кожна особистість. Необхідність вибіркового ставлення до згаданих впливів як передумови особистісного самоконструювання є однією з ключових ознак елітарності юридичної професії та вимогою часу. Адже вища юридична освіта сьогодні є масовою і давно вже не спрямована на формування інтелігента.

Загалом масовізація – це тенденція розвитку суспільства, яка виразно виявилася в умовах становлення масового виробництва та масового споживання і різко посилилася на початку ХХІ століття. Масовізація спричинюється до формування і панування спрощеної, стереотипної системи цінностей і відповідних моделей мислення та поведінки, нівелюючи духовні запити та притаманну еліті настанову на розвиток самосвідомості індивіда і творчий підхід до самореалізації в соціальному житті. Людина маси, за уявленнями розробників концепції масового суспільства, є людиною, що позбавлена індивідуальності, задоволена почуттям своєї однаковості з усіма, поблажлива до себе та самовдоволена. Не маючи духовних ідеалів і прагнень, людина маси не цінує духовної свободи, не намагається пізнати і змінити себе.

Таким чином, масове суспільство демонструє примітивізацію ціннісно-сислової структури суспільства. Базисні для цього суспільства паттерни соціальних взаємодій творять людину, байдужу до ідеалу всебічного розумового, морального й духовного розвитку особистості [1]. Отже, свідоме й цілеспрямоване особистісне самоконструювання є контрверсивною практикою щодо того вектора соціалізації індивіда, який пов'язаний з процесом масовізації.

Самоконструювання виступає насамперед як реакція індивіда на посилення хаосу в бурхливому і малопрогнозованому суспільному житті. Відповідно, за допомогою цієї практики задовольняється особистісна потреба у стабільності, самозбереженні, самовпорядкуванні. Разом з тим, самоконструювання, якщо його мислити як інтегральний процес (тобто, глибинний і комплексний, пов'язаний не лише з виробленням персонального стилю споживання в суспільстві споживання), є антитезою не тільки хаосу в суспільному житті, але й порядку, який нав'язує, і нерідко доволі агресивно, масове суспільство.

При цьому взаємодія хаосу і порядку власне і утворює поле особистісного самоконструювання (життеконструювання). Як зазначає українська дослідниця Т.М. Титаренко, якщо класична особистість ХІХ століття освоює полюс порядку, а некласична, що живе у ХХ столітті, підкорює полюс хаосу, то постнекласична, яка перебуває у ХХІ столітті, вже не цікавиться жодним з цих полюсів поза його взаємодією з протилежним [2, с. 9-10].

Хаос у соціальному житті уособлює процеси руйнування, які створюють можливості перетворення (розвитку). Порядок задовольняє потребу у стабільності, але закріпачує. Самоконструювання для постнекласичної людини є практикою, яка формується лише в діалозі хаосу і порядку.

Практики – це форми життя (за П. Вітгенштейном), способи діяти і мислити (за М. Фуко). Прості і повсякденні практики зазвичай неререфлексовані, практично непомітні для особистості, тому що мають фоновий характер. Практика особистісного самоконструювання не є повсякденною – вона є трансформаційною (перетворювальною) і в цьому сенсі кризовою (на певних стадіях і в окремих проявах навіть соціопатичною), адже особистість свідомо вступає в діалог з соціальним світом з усіма його «хворобами». І цей діалог може набувати рис полеміки. В іншому аспекті ця практика є стабілізаційною, адже діалог є методом пізнання реальності, а пізнання є дією, спрямованою на пошук нової формули рівноваги, на творення нового порядку.

Краще зрозуміти важливість цього процесу допоможе теорія і методологія конструктивізму. Основна ідея прибічників цієї течії у філософії науки (Ф. Варела, У. Матурана, Н. Луман та ін.), яка виникла на межі 70-80-х років ХХ ст., полягає в тому, що пізнання є дією (конструюванням, створенням певної конструкції), а саме – активною побудовою суб'єктом моделі (картини) світу. Відповідно, людина за своєю природою є істотою, яка не споглядає світ і пристосовується до нього, а постійно творить (конструює) саму себе і реальність, у якій живе суб'єктивно-психологічно.

Таким чином, особистісне самоконструювання має своїм стрижнем самопізнання. Як і будь-яка пізнавальна діяльність, самоконструювання має рівневу (за характером активності) градацію. Розвиток самосвідомості індивіда створює важливу передумову для формування нової якості суб'єктності індивіда в соціальному бутті, стійке введення в картину реальності себе як суб'єкта, який перебуває в діалозі з соціальним світом.

Самоконструювання, що ґрунтується на вищих рівнях пізнавальної активності, може стати концептуальною і психолого-практичною основою сценарію професійного становлення і професійного життя. У цьому контексті доводиться знову повернутися до констатації елітарного характеру професії юриста: соціальна місія юриста полягає не в створенні матеріальних благ певного виду, а в служінні ідеї (ідеї справедливості, рівності, свободи, гуманізму, верховенства права). Пізнання здобувачем вищої юридичної освіти ідеї права в освітньому процесі і одночасне перманентне творення картини правової реальності у строкатому вирі соціальних взаємодій індивіда є лише першим кроком на шляху реалізації персонотворчого потенціалу методології самоконструювання. Наступний крок – саморефлексія, пізнання власної Я-концепції, стійке введення в картину реальності себе як об'єкта пізнання, формування на цій основі нової якості власної суб'єктності в соціальному бутті,

Спроможність до такої трансформації обумовлена духовним, інтелектуальним, моральним, психологічним станом індивіда, який обрав професію юриста, та деякими іншими чинниками.

Пізнання власної Я-концепції у процесі професійного становлення передбачає рефлексію ідеальної моделі професійної культури правника, яка має бути інтегрована в структуру професійної самосвідомості. Зазначена модель має інтерсуб'єктивний і конвенційний характер.

Її структура має своїм стрижнем світоглядну культуру особистості. Філософія в європейській цивілізації – традиційний спосіб «культивації» світогляду, який у мінливому й динамічному світі може існувати лише в стані постійної трансформації. Проте філософська рефлексія в сучасних соціокультурних умовах, що позначені релятивізмом, еkleктикою та агресивністю інформаційного середовища, навряд чи спроможна виконати функцію універсальної, стабільної основи самоконструювання. Як видається, його фундамент має бути закладено значно глибше, а саме – у тому «місці» власної психіки, яке сповнене лише «чистим» почуттям власної самототожності та з якого можна спостерігати потік власних думок й інших, досяжних для усвідомлення, психічних явищ і процесів.

Потреби виступають джерелом пізнавальної та поведінкової активності індивіда, а світогляд, який має певне ціннісне ядро – «форматує» цю активність. Відносини людини з реальністю опосередковані «картиною світу», в якій вона живе. Фундаментальні відмінності в усвідомленні людьми світу правових феноменів і свого місця в цьому світі також визначаються системою світоглядних орієнтирів особистості. Сьогодення у відкритому, демократичному суспільстві надає молодій людині, яка обрала професійний шлях правопізнання і служіння праву, широкі можливості вибору світоглядних координат осмислення правової реальності.

Правова та морально-етична культура – «сплав», який є основним матеріалом побудови ідеальної моделі професійної культури юриста. Юснатуралістські вчення пропонують хоч і не бездоганне в інтелектуальному сенсі, але функціонально перспективне обґрунтування цього симбіозу.

Політична культура юриста тісно пов'язана з правовою культурою і також утворює з нею «сплав», який більшою мірою проявляє себе в сфері правової ідеології, тоді як взаємодія правової культури з моральною культурою є значно важливішою для розвитку правової психології.

Психологічна, комунікативна, інформаційна та інші види особистісної культури юриста – загалом функціонально допоміжні, інструментальні за своїм призначенням утворення, хоча для вирішення певних завдань самоконструювання вони можуть набувати значення основних.

Окремо в нинішніх умовах соціогенезису слід розглядати екологічну культуру юриста, яка набуває неабиякого значення, якщо мати на увазі соціальну екологію. Цей вид культури розвивається як відповідь на усвідомлення особистістю актуальних і гострих проблем сьогодення в контексті цілісності середовища існування людини (єдності всіх підсистем суспільства як «живого організму» і його єдності з природою) та своєї особистої відповідальності за їх вирішення. Екологічний світогляд в цьому сенсі є не складовою загального світогляду особистості, а його якісною характеристикою, яка набувається на певному етапі особистісного розвитку.

Умовно виокремимо стадії особистісного самоконструювання професійної культури правника (складові процесу, які слід розглядати не з погляду змінюваності, а в сенсі домінування певних процесів у певний період часу):

1. пробудження в особистості потреби самореалізації як духовно вільної та, відповідно, самосвідомої;
2. світоглядна саморефлексія, з'ясування характеристик власної «картини світу», її ідентифікація в системі потенційно можливих (доступних в певній соціокультурній системі) світоглядних координат, її упорядкування та вдосконалення як фундаменту індивідуальної правосвідомості;
3. самовизначення в системі актуальних підходів до праворозуміння (парадигм правопізнання);
4. освоєння загальнотеоретичних, галузевих і практико-прикладних методологій правопізнання та правової поведінки (юридичної діяльності), що супроводжується «розгортанням» і деталізацією картини правової реальності з урахуванням спеціалізації майбутнього фахівця-правника;
5. формування і розвиток компетентностей, на яких ґрунтується психологічна, комунікативна, інформаційна та інші види культури, що безпосередньо не пов'язані з юриспруденцією;
6. морально-етична соціалізація, ядром якої є пробудження морального почуття та усвідомлення (особистісне прийняття) моральних цінностей суспільства (це наскрізна лінія самоконструювання).

Осмилення процесу особистісного самоконструювання в аспекті його стадійності спрямоване на виявлення циклічності, певного життєвого ритму трансформацій: статичні періоди і періоди динамізації в розвитку особистості змінюють один одного (від однієї особистісної кризи до іншої з продукуванням нових особистісних смислів). Почуття відносної завершеності професійних пошуків змінюється пошуком нових перспектив.

Висновки. Професійна культура юриста має бути одним із центральних об'єктів уваги для спільноти науковців і педагогів-правників.

Зміст і ціннісне наповнення ідеальної моделі професійної культури юриста засвідчують елітарний характер юридичної професії, уможливають і навіть диктують актуалізацію аутогенних складових процесу формування і розвитку професійної культури правника.

Як складова загальної культури сучасного суспільства професійна культура юриста зазнає деформуючого впливу процесу масовізації, суть якого полягає в примітивізації ціннісно-смісловій структурі суспільства. Свідоме й цілеспрямоване особистісне самоконструювання є контрверсивною практикою щодо того вектора соціалізації індивіда, який пов'язаний з процесом масовізації.

Самоконструювання є творчим, інтегральним за змістом процесом, що ґрунтується на розвиненій самосвідомості індивіда і має своїми складовими глибинне самопізнання, світоглядне самовизначення, цілеспрямовану самозміну (саморозвиток), гармонізацію зазначених та інших субпроцесів.

Стрижнем особистісного самоконструювання є самопізнання, яке пропонується розуміти як дію (конструювання), активну побудову особистістю моделі (картини) світу, в якій важливе й невід'ємне місце займає достатньою мірою відрефлексована власна Я-концепція індивіда. Тобто, пізнання є конструюванням реальності, «картина» якої детермінує параметри соціальної активності індивіда.

Самоконструювання як модель формування і розвитку професійної культури юриста ґрунтується на визнанні духовної свободи індивіда основоположним принципом соціального життя. Особистість з високим рівнем розвитку самосвідомості та волі здатна до поглибленого усвідомлення власної життєвої ситуації і вибору вектора власного розвитку.

Процес особистісного самоконструювання може бути осмислений в аспекті стадійності, що сприяє глибшому розумінню його структурних характеристик.

Головною педагогічною проблемою практичної реалізації моделі формування професійної культури юриста, заснованої на принципах самоконструювання, є пробудження у майбутнього правника потреби в самопізнанні та самозміні, формування відповідних пізнавальних і поведінкових настанов.

Список використаних джерел:

1. Anita Tarr, Donna R. White. Posthumanism in Young Adult Fiction: Finding Humanity in a Posthuman World. Univ. Press of Mississippi. 2018. 355 p.
2. Титаренко Т.М. Особистісне самоконструювання: пульсації хаосу і порядку. Наук. студ. із соц. та політ. психол: зб. статей. НАПН України. Ін-т соц. та політ. психол. Київ: Міленіум. 2012. Вип. 31 (34). С. 3–11